

XVIII. YÜZYILDA OSMANLI SEFİRLERİNİN AVRUPA ALGISI (KÂFİRLERİN CENNETİ)

Ali DADAN^{*}

ÖZET

Toplumların birbirini algılayışları, farklılıkları yorumlayış biçimleri, gündelik yaşamdan politikaya, kültürel ilişkilerden diplomasiye kadar geniş alanda sonuçlar doğurabilmektedir. XVIII. Yüzyılda Osmanlı devletinin Avrupa karşısındaki durumu Osmanlı'nın sahip olduğu geleneksel Avrupa algısının değişmesine sebep olmuştur. Bunun sonucunda Avrupa'da meydana gelen gelişmeleri izlemek maksadıyla birçok elçi Avrupa ülkelerine gönderilmiştir. Elçiler Avrupa'da elde ettikleri izlenimlerini sefaretname adı verilen raporlarına aktarmışlardır. Osmanlı devletinin Avrupa'ya göndermiş olduğu elçilerin Avrupa'ya dair tutmuş oldukları raporlar, Osmanlı toplumunun Avrupa'ya bakışını yansıtmaları açısından çok önemli kaynaklardır. Avrupa'daki gelişmeleri ve yaşam biçimlerini Osmanlı başkentine bildiren bu belgeler Osmanlı'nın Avrupa algısını tespit açısından son derece önemlidir. Bu makalede XVIII. Yüzyılda Osmanlı sefirlerinin sahip oldukları Avrupa algısı üzerinde durulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı, Avrupa, büyükelçi, sefaretname

THE EUROPE PERCEPTION OF OTTOMAN AMBASSADORS IN EIGHTEENTH CENTURY (THE HEAVEN OF INFIDELS)

The perception of the nations to each other and the interpretation of the differences between them reveal many consequences concerning wide areas, including from daily life to politics and from culture to diplomacy. In the eighteenth century the perception Europe of Ottoman had changed because of Ottoman position against the Europe. As a result of this a lot Ambassadors were sent to European Countries to make some observations about developments that occurred in Europe. The Ottoman Ambassadors wrote their impression of Europe in their reports that are called sefaretname. The reports which the Ottoman ambassadors regularly reported are important sources reflecting the Ottoman society's Europe perception. Sefaretnames reported the developments and life style in the Europe to the Ottoman State. Finally, this article examines the Europe perception of Ottoman Ambassadors in the eighteenth century.

Key Words: Ottoman, Europe, ambassador, sefaretname

^{*} Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. alidadan@hotmail.com

GİRİŞ

Sefaretname; Osmanlı Devletinde yabancı ülkelere gönderilmiş olan sefirlerin (elçilerin), İstanbul'dan hareket etmelerinden başlayarak, gittikleri yerlerde gördükleri şeyler, görüştükleri devlet adamları, siyasî hâdiseler ve yaptıkları işler hakkında tanzim ve takdim ettikleri raporlara verilen addır.¹ En tanınmış örnekleri Yirmisekiz Mehmed Çelebi,² Ahmed Resmi Efendi,³ ve Ebubekir Ratib Efendi'nin⁴ sefaretnameleridir.⁵ Ait oldukları dönem hakkında verdikleri bilgilerin günümüz bakış açısının oluşturulmasına sağladığı katkının yanı sıra, sefaretnameler XVIII. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin reform arayışları süreci içinde kayda değer bir tarihî öneme sahip olup bu arayışların esin kaynağını oluşturmuşlardır. Mesela Yirmisekiz Mehmed Çelebi'nin Paris ve Fransa hakkında verdiği bilgiler Sultan III. Ahmed'in dikkatini çektiği için, Avrupaî tarzda bazı yenilikler yapma ihtiyacı duymuştur.⁶ İşte bu makalede Osmanlı'nın yenilik arayışları içinde olduğu bu dönemde yukarıda adları geçen elçilerin sefaretnameleri ışığında Osmanlı sefirlerinin sahip oldukları Avrupa algısı çerçevesinde XVIII. yüzyıl Avrupa'sının sosyal ve kültürel hayatı üzerinde durulacaktır.

Osmanlıların yabancı ülkelere elçiler göndermeleri, kuruluş devrinden hemen sonra başlamıştır. Ancak sefirlerin elçilikleri esnasında dolaştıkları yerleri ve buralarda gördükleri şeyleri ve yaptıkları işleri padişaha arz etmek için sefaretnameler hazırlamaları XVII. yüzyıl sonlarından itibaren olmuştur. Sefaretnameler bizzat sefirin kendisi tarafından hazırlandığı gibi maiyetinde bulunanlardan biri tarafından da hazırlanabiliyordu. Sefaretnamelerin nesir tarzında kaleme alınanları olduğu gibi manzum olarak yazılanları da vardır.⁷

Yabancı ülkelerle siyasî ve kültürel ilişkilerin neler olduğu ve nasıl yürüdüğüne ortaya koyan en eski belgeler olan sefaretnameler, bu devletlerin sosyal ve ekonomik durumlarını, protokol usullerini, hayat biçimlerini, Osmanlıların onlara karşı tutum ve düşüncelerini de yansıtmaktadır.

Sefaretnamelerin %75'i Avrupa ülkeleri hakkında kalanları ise Asya ve Afrika'daki İslâm devletleri ile ilgilidir. Avrupa ülkelerine sırasıyla Avusturya için Hacı Zağanos (1460), Hidayet (1540), Kara Mehmed Paşa (1665), Zülfikar Paşa (1688-1692), İbrahim Paşa (1719), Mustafa Efendi (1748), Hattı Mustafa Efendi

¹ Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, İstanbul 2004, c. III, s.138.

² Bursalı Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, Ankara 2000, c. III, s. 164, 189.

³ Mehmet Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, c. IV, s. 1576.

⁴ Mehmet Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, c. IV, s. 1360-1361; Bursalı Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, c. III, s. 189.

⁵ Genel hatlarıyla sefirlerin hayatı ve sefaretnameler hakkında bilgi için bkz. Faik Reşit Unat, *Osmanlı Sefirleri ve Sefaretnameler*, (yay. Bekir Sıdkı Baykal), Ankara 1987; Sefaretnamelerin Avrupa hakkında verdiği bilgiler için bkz. İbrahim Şirin, *Osmanlı İmgeleminde Avrupa*, Ankara 2006 ve Hasan Korkut, *Osmanlı Elçileri Gözü İle Avrupa*, İstanbul 2007.

⁶ Bursalı Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, c. III, s. 164.

⁷ Mehmet Zeki Pakalın, *a.g.e.*, c. III, s. 138.

(1748), Ahmed Resmi Efendi (1757-1758) ve Ebubekir Ratib Efendi (1719-1792); Fransa için Müteferrika Süleyman Ağa, Yirmisekiz Mehmed Çelebi Mehmed Efendi (1720-1721), Morali Seyyid Ali Efendi (1797-1802), Amedi Mehmed Said Galip Efendi (1802), Seyyid Mehmed Emin Vahid Efendi (1806), Seyyid Abdurrahman Muhip Efendi (Paşa) (1806-1811), Mustafa Sami Efendi (1838) ve Abdürrezzak Bahir Efendi (1845); İtalya için Mehmed Sadık Rıfat Paşa (1838); İngiltere için Yusuf Agah Efendi (1793-1797); Prusya için Ahmed Resmi Efendi (1763-1764), Ahmed Azmi Efendi (1790-1792) ve Giritli Aziz Efendi (1797-1798); İsveç için Mehmed Said Efendi(1732-1733); İspanya içinse Vasıf Efendi (1787-1788) sefaretnamelerinden bahsedilebilir.⁸ Sefaretnamelerin büyük bir çoğunluğunun Avrupa hakkında olması, Osmanlıyı aydınlatacak ışığın nereden geldiğini tespit açısından önemlidir.

Sefaretnameler hakkında genel bir bilgi verdikten sonra makalemizin asıl konusu olan sefirlerin XVIII. yüzyıl Avrupa'sının sosyal ve kültürel hayatına bakışına geçebiliriz. Sefirlerin genel anlamda Avrupa'ya bakışları bir makalenin sınırlarını çok fazla aşacağı için makalemize Osmanlı sefirlerinin XVIII. yüzyıl Avrupa'sının sosyal ve kültürel hayatına bakışı ve Doğu dünyasıyla karşılaştırmaları gibi bir sınırın çizilmesi daha uygun düşecektir.

I. XVIII. YÜZYILDA OSMANLI GÖZÜYLE AVRUPA'DA SOSYAL VE KÜLTÜREL HAYAT

XVII. yüzyılın sonu ile XVIII. yüzyılın başında Osmanlı devletinin Avrupa'da yaşamış olduğu yenilgilerden ötürü Avrupa'nın gelişmişliği kabul edilmiş ve bu gelişmelerden haberdar olmak maksadıyla çeşitli Avrupa ülkelerine, Avrupa'da yaşanan bu gelişmeleri gözlemlemesi maksadıyla sefirler yollanmıştır. Sefirler elçilikleri süresinde Avrupa'da gördükleri hemen hemen her şeyi kaleme almışlardır.

Bu dönemde Avrupa'yı görme fırsatı bulan sefirlerin gözlemlerinde geleneksel Osmanlı bakışı hala kendini belli etmektedir. Bu bakışa kısaca değinecek olursak en açık örneğini Kanunî Sulatan Süleyman'ın Fransa kralına yazdığı mektupta görürüz. Gönderdiği bu mektupta Kanunî Sultan Süleyman Fransa kralına kendinden bahsederken "*Sultanların sultanı, Kralların kralı, dünya prenslerine taçlarını dağıtan, dünyada Tanrının gölgesi, alev saçan ve muzaffer kılıçlarına boyun eğmiş nice ülkelerin imparatoru*" unvanlarını kullanmasına rağmen Fransa kralına "*sen ki Fransa krallığının kralı Fransuva*"⁹ diye söz etmesi bilinçaltında yatan geleneksel üstünlük hissinin dışavurumundan başka bir şey değildir. XVIII. yüzyılda ise Sefirler, Osmanlı devletinin askerî sahada yeniliyor olmasını geçici bir durum olarak görmüşlerdir. Çünkü onlara göre eğer Osmanlı devleti Avrupa'da uygula-

⁸ İbrahim Şirin, *a.g.e.*, s. 145-147.

⁹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, TTK, Ankara 1995, c. II, s. 502-510.

Ahmed Resmi sefaretnamesinde Avusturyalıların dini yaşantılarını da gözden kaçırmaz. Ahmed Resmi'nin bu konuda ağırlıklı olarak üzerinde durduğu Protestanlıktır. Katolik dünyasının kendi içerisinde böyle bir ayrıma gitmesini Osmanlı memnuniyetle karşılamaktadır. Böylece Katolik kilisesi karşısında kendisine Avrupa'nın içinden yeni bir müttefik çıkabilecektir. Ahmed Resmi bu durumu hem yadırgar hem de gizliden gizliye memnuniyet duyduğunu şu ifadeleriyle yansıtır:

*"Ahalisi Luteran olduklarından din işleri yönünden büyük sıkıntılardan arıdılar. Kiliselerde putlar yoktur. Tek Tanrı'ya tapmakla öğünürler ve Katoliklere karşı büyük düşmanlık gösterirler. Hazret-i Muhammed'in peygamberliğini tanırlar hatta Müslüman oluruz demekten bile çekinip utanmazlar."*¹²

B. Avrupa Toplumunda Kadının Yeri

Avrupa'nın sosyal ve kültürel hayatı içerisinde elçilerin en fazla gözüne çarpan husus kadınların durumudur. Yirmisekiz Mehmed Çelebi'nin de üzerinde en çok durduğu konulardan biri budur. Fransa'da kadınların toplum içerisinde sahip olduğu itibar dikkatini çektiği için bunu biraz da garipseyerek şöyle anlatır:

*"Fransa'da kadınlara gösterilen itibar, erkeklere gösterilenden kat kat fazladır. Bu yüzden kadınlar ne isterse yapar ve istediklere yere gidip gelebilirler, kimse bir şey demez. Mesela rütbe ve mevki değerli bir beyzade çok değersiz de olsa bir kadına saygı göstermek zorundadır. Buralarda daha çok kadınların sözleri geçerlidir. Öyle ki, Fransa'ya kadınların cenneti diyorlardı. Gerçekten de buralarda kadınlar hemen hiç zahmet ve güçlük karşısında değildiler. Her türlü istek ve arzuları vakit kaybedilmeden hemen yerine getirilirmiş."*¹³

Yirmisekiz Mehmed Çelebi, Fransa'da kaldığı sürece Fransız halkının ve özellikle de kadınların ilgisini çekmiştir. Aynı şekilde Ahmed Resmî de kendilerine karşı gösterilen büyük ilgiyi dile getirmiştir.¹⁴ Avrupa'da kadınların özgürlüğü ve serbestliği hemen hemen bütün sefirlerin ortak fikri olmasına rağmen Avrupalı seyyahlar bunun tam aksine Doğu'yu acımasız bir şekilde gösterir ve kadınları aşağılayan despot Doğu erkeği tipi üzerinde dururlar.¹⁵ Kadınların Osmanlı heyetlerine bu denli ilgi göstermesinin altında büyük bir ihtimalle Avrupa insanının özelde Osmanlı, genelde ise tüm Doğu milletleri hakkında sahip olduğu bu yanlış izlenim yatmaktadır.

Yirmisekiz Mehmed Çelebi, Fransızların, krallarının giyinişinden yemek yiyeşine kadar her yerde yanlarında olmalarını garipse. Fransızların aynen krallarını seyrettikleri gibi Osmanlı heyetini de seyretmek için çıkagelmeleri Mehmed Çelebi'yi şaşırtır. Üstelik kendileri Paskalya döneminde oldukları için Osmanlı

¹² Ahmet Resmî Efendi'nin Viyana ve Berlin Sefaretnâmeleri, s. 59

¹³ Yirmisekiz Çelebi Mehmed Efendi Sefâretname, (haz. Abdullah Uçman), İstanbul 1975, s. 25

¹⁴ Ahmet Resmî Efendi'nin Viyana ve Berlin Sefaretnâmeleri, s. 55

¹⁵ Rana Kabbani, Avrupa'nın Doğu İmajı, (çev. Serpil Tuncer), İstanbul 1993, s. 37.

heyetinin karşısında yemek yemeden öylece kendilerini seyre dalmaları Osmanlı elçisini rahatsız etmiş olacak ki, bu durumu tipik bir doğulu bakışıyla cümlelerine yansıtır:

“Yine kadın ve erkekler, kimi ziyaret, kimileri de bizi seyretmek için kalabalık gruplar halinde içeriye yanımıza geldiler. Özellikle nasıl yemek yediğimizi merak ediyorlar ve görmek istiyorlardı. ‘Fılan kimsenin kızı veya falanın karısıdır, sizi yemek yerken seyretmek için izniniz rica ediyorlar.’ diye çeşitli haberler geliyordu. Bunlardan birçoğunu geri çeviremiyor mecburen yanımıza gelmelerine izin veriyorduk. Perhiz vakitlerine (Paskalya) rastladığı için kendileri yemek yemiyorlar, sofraya kenarına geçip bizi seyrediyorlardı. Böyle bir duruma hiç alışık olmadığımız için bize çok ağır geliyordu. Sadece hatırları kırılmasın diye sabrediyorduk. Onlarsa yemek yerken seyretmeyi adet haline getirmişler. Mesela Kral yemek yerken onu seyretmek isteyen gidip izin almış. Bunlarda adet böyleymiş. Kulağımıza kadar gelenler arasında bundan daha garip olanı ise şuydu: Kral yatağından nasıl kalkar nasıl giyinir bunu seyretmeye giderlermiş. Bu yüzden bize de buna benzer bazı teklifler yapmakla bir hayli canımızı sıkıtlardı.”¹⁶

Yirmisekiz Mehmed Çelebi Fransa’da bulunduğu süre içerisinde Ramazan ayını orada idrak etmiştir. Sefaretnamesinde bunu dile getirmektedir. Ramazan ayı sırasında kendilerine mihmandarlık eden mareşal, devlet erkânının hanımlarının iftar saatinde gelip Osmanlı heyetinin yemek yemelerini seyretmeleri için rica da bulunmuş, Yirmisekiz Mehmed Çelebi bu ricayı geri çeviremeyerek kabul etmek zorunda kalmıştır. Sanki daha önce görülmemiş bir yaratığı incelercesine Fransız kadınlarının kendilerini akın akın seyretmeye gelmelerinden çok rahatsız olduğu şu sözleriyle anlaşılmaktadır:

“Binlerce kadının azap verici bakışları arasında güç bela iftar açarak yemeğimizi yedik. Daha sonra teravih namazını kıldık teravih kıldığımızı da ertesi gün duymuşlar yine iftara yarım saat kala iki bine yakın kadın kız konağımızı bastılar. Her birinin ellerinde şekerleme ve çörekler vardı. İftarımızı açıp yemeğimizi yedik. Muhterem misafirlerimiz bir türlü gitmek bilmiyorlar. Gece ta saat üçe kadar yanımızda kalıp bizleri rahatsız ediyorlardı. Meğer teravih namazını kılmamızı bekliyorlarmış. Yapacak başka işimiz ve çaremiz kalmadı, mecburen kalktık abdest alıp teravih namazımızı kıldık.”¹⁷

Fransız bayanların Osmanlı heyetine karşı ilgisi Ramazan ayının hemen her gecesi devam etmiştir. İlk önceleri bu olayı yadırgayan Yirmisekiz Mehmed Çelebi sonraları bu duruma alışmış olacak ki bu konu ile ilgili sözlerini şöyle tamamlamaktadır:

“Biz de gece geç saatlere kadar oturup cemaatle ilahi okuyor, tesbih çekiyor, sonrada kalkıp Fransız kadınların hayran hayran bakışları arasında teravih namazını kılıyorduk.”¹⁸

¹⁶ Yirmisekiz Çelebi Mehmed Efendi Sefâretnamesi, s. 42.

¹⁷ Yirmisekiz Çelebi Mehmed Efendi Sefâretnamesi, s. 78.

¹⁸ Yirmisekiz Çelebi Mehmed Efendi Sefâretnamesi, s. 78.

C. Avrupa'da Eğlence Kültürü

XVIII. yüzyılda Avrupa'ya giden elçilerin karşılaştıkları önemli farklılıklardan bir diğeri de Avrupa'da oluşan eğlence kültürüydü. Avrupa birçok açıdan değiştiği gibi eğlence kalıplarını da değiştirmiş idi. Avrupa'da oluşan bu kalıplar sanattan mimariye birçok alanı etkilemiştir. Yirmisekiz Mehmed Çelebi bu değişiklikten bahsetmekle kalmaz bunları Osmanlı ülkesine taşımak da ister. Döndüğünde yanında getirdiği eşyalar arasında şehir planlarının bulunması bu açıdan önemlidir. Onun getirdiği planlarla Kâğıthane'de yaptırılan köşkler, bahçeler, parklar bir anlamda döneme damgasını vuracak ve bu dönem, 'Lale Devri' diye anılacaktır.¹⁹ Fransız sarayları özellikle de Versay Sarayı Yirmisekiz Mehmed Çelebi'yi etkiler. Yirmisekiz Mehmed Çelebi'nin hayranlığını gizlemediği, uzun uzadıya anlattığı Versay Sarayı hakkında "*Gönülleri ferahlatıcı bir saray, gamları dağıtıcı bir güzellik karşısında kaldık. Sarayın güzelliğini burada anlatmama imkân yok.*"²⁰ demesi, bu sarayı imrenerek gözlemlediğini ortaya koyar. Yirmisekiz Mehmed Çelebi Versay Sarayı'nı anlatırken çok meşhur olan bir hadisi de dile getirir: "*Dünya müminin zindanı, kâfirinse cennetidir.*"²¹ Yirmisekiz Mehmed Çelebi'nin sefaretnamesini bu kadar önemli kılan, Avrupa'ya yaklaşımda değişimi en iyi ifade eden eser olmasıdır. Bu aynı zamanda bir Osmanlı vatandaşının yaşama ve dünyaya karşı bakışındaki değişimin de bir göstergesidir. 1687'de Lipova Kalesi savunmasında Avusturyalılara esir olan ve on iki yıl esarete kaldıktan sonra kurtulan Temeşvarlı Osman Ağa 1724'de kaleme aldığı hatıratının sonuna bu hadisi yazar: "*Dünya müminin zindanı, kâfirinse cennetidir.*"²² Her ne kadar bu iki eser birbirine çok yakın tarihlerde yazılsa da söylendiği yer ve bağlam açısından Osmanlı aydınında dünyaya bakış açısının nasıl değiştiğini göstermesi açısından önemlidir. Osman Ağa, yenilmişliğin de vermiş olduğu bir ruh hali ve Osmanlı toplumunun sahip olduğu tasavvufi bakış açısının etkisiyle, adeta, dünyayı kâfirlere bırakalım biz öbür dünya ile ilgilenelim anlamında bu hadisi söylemektedir. Yirmisekiz Mehmed Çelebi ise kâfirlerin cennetini ülkesine taşımak arzusuyla bu hadisi dile getirmektedir. Dimağlardaki öteki dünya saadeti, yerini bu dünya cennetine bırakır gibidir. Artık Osmanlı devleti için bir dönemin sona erip farklı bir dönemin başladığı, hadisin farklı bağlamda kullanılmasından da anlaşılmaktadır.

Yirmisekiz Mehmed Çelebi sefaretnamesinde opera ve tiyatro gibi kültürel konulara da değinir.²³ Operayı bütün ayrıntılarıyla anlatır. Yirmisekiz Mehmed

¹⁹ İbrahim Şirin, *a.g.e.*, s. 167.

²⁰ Yirmisekiz Çelebi Mehmed Efendi Sefâretnamesi, s. 64.

²¹ Kimi araştırmacılar bu hadisin sahih olmadığını iddia etseler de (bkz. Ercüment Kuran, *Türkiye'nin Batılılaşması ve Millî Meseleler*, Ankara 1994, s. 21.) bu hadis sahih kaynaklarda mevcuttur. Bkz. Müslim, *Zühd*, 1; Tirmizî, *Zühd*, 16; İbn Mâce, *Zühd*, 3; İbn Hanbel, II, 198, 323, 389, 485. Hadisin Arapça aslı "*الدنيا سجن المؤمن و حنة الكافر*" şeklindedir.

²² Kendi Kalemiyle Temeşvarlı Osman Ağa, (haz. Harun Tolasa), Konya 1986, s. 169.

²³ Yirmisekiz Çelebi Mehmed Efendi Sefâretnamesi, s. 59-62.

Çelebi'nin bu denli operaya değinmesi, beğendiğinin ve etkilendiğinin bir kanıtı olsa gerektir. Ahmed Resmî ise Viyanalıların gündüzleri mesire yerlerinde eğlendiklerini, geceleri de opera oyunlarına gittiklerini anlatır. O da kendi kültürüne yabancı gelen tiyatroyu Yirmisekiz Mehmed Çelebi gibi "hayâlhâne" olarak adlandırır.²⁴ Ayrıca Ahmed Resmi Efendi, komedi ve opera yanında katıldığı Maskeli baloya ait izlenimlerine de sefaretnamesinde yer verir. Maskeli baloda kadınlarla erkeklerin serbest hareketleri diğer Osmanlı sefirleri gibi onun da dikkatlerinden kaçmaz:

"Bazı kereler de redoute (maskeli balo) adında başka bir toplantı da düzenlerlerdi. Memleketin ileri gelenleri ve kadınları karmakarışık, kırmızı ayakkabılar ve canfes-ten elbiseler giyip üzerlerine ferace biçimi kumaşlar atarlar yüzlerine de adam yüzü şeklinde burunduruk tutup kim olduklarının bilinmesini önlerler ve sonra da sarayın içinde dolanmaya başlarlardı. Bu dolanmaları sırasında duygularına uyarlar ve herkes gönlünün çektiği kadının elinden tutardı. Aralarında kıskançlık gibi, yasaklar gibi sıkıntıları olmadığından, aşağı yukarı uzun boylu dönüp dolaşarak sevinçten hopyayıp zıplayarak yapacaklarını yaparlar, kılıkalarını değiştirdiklerinden tanınmayacaklarını düşünerek gruplar halinde beğendikleri yere giderlerdi."²⁵

1791 tarihinde Osmanlı devleti ile Avusturya devleti arasında imzalanan Ziş-tovi Antlaşması'nın 13. maddesinde yer alan, iki tarafın karşılıklı olarak elçi göndermesi hususuna binaen Ebubekir Ratib Efendi²⁶ bu göreve seçilerek Avusturya'ya gönderildi. Ratib Efendi, sefaretnamesinde elçiliğe seçilişi, elçilik hazırlıkları ve yolculuğunu ayrıntılı bir şekilde anlatır. 30 Aralık 1791'de Sibin'e ulaşan Ratib Efendi bir daveti kabul ederek baloya gider. Burada saray çevresinin eğlencelerine şahit olur. Yirmisekiz Mehmed Çelebi, Ahmed Resmi gibi Osmanlı sefirlerinin gözlemlerinde önemli bir yer tutan saray çevresinin eğlence hayatı, Ratib Efendi'nin de dikkatini çeker. "Balo dedikleri bir cem'iyettir ki, ona mahsus mahal olmakla rical ü nisvan ve kibar ü beğzadegânından anda cem' olup, bir merd ile bir zen ele ele verip raksan olurlar. Şöyle ki bir erkek gözü tuttuğu ve istediği avrat, gerek ceneral ve kişizade benât ve zevcatından olsun ve gerek sâiri olsun, eline yapışıp meydanda kırk elli atmış nefer raks ederler. Hemgân-ı sabâvetlerinden kral ve evlâdlarına varınca eâlî ve esâfil raks ta'lim etmeleriyle beynerinde ayb olmayıp memdûh olur ve raks bilmemek ve etmemek aybdır ve esnâyı raksta metâ-ı bûse râyegân ve kâlâ-yı nâz ü işve erzân olmakla kimesne dahl ü ta'n ve teşnî etmez."²⁷ şeklinde tarif ettiği balo ve eğlenceler Ratib

²⁴ Ahmet Resmî Efendi'nin Viyana ve Berlin Sefaretnâmeleri, s. 33.

²⁵ Ahmet Resmî Efendi'nin Viyana ve Berlin Sefaretnâmeleri, s. 67-68.

²⁶ Ratib Efendi sefaretnamede Viyana'ya kadar yolculuğunu, Sibin şehrindeki ikametini ve oradaki gözlemlerini Viyana'da bulunduğu sırada gezdiği kurumları, katıldığı ziyafetleri ve gözlemlerini anlatmıştır. Kurumlar hakkında ayrıntılı bilgileri ise Lâyiha'da ele almıştır. Lâyiha III. Selim döneminde uygulamaya konulan ve Osmanlı kurumlarına Avrupa modeline uygun bir biçimde düzenlemek için ilk sistematik gayret olan Nizam-ı Cedid hareketini anlamada önemli bir anahtar durumundadır. (Hasan Korkut, a.g.e., s. 38-39.)

²⁷ Ebubekir Ratib Efendi'nin Nemçe Sefaretnamesi, haz. Abdullah Uçman, İstanbul 1999, s. 47.

Efendi'nin hoşuna gitmiş olacak ki dört defa daha katılıp eğlenceye iştirak etmiştir. Onun bu istekli tavrı Avusturyalı görevlilerin dikkatlerinden kaçmamış olacak ki, Ratib Efendi'nin ifadesi ile “*bizim adetlerimize vukufu var*”²⁸ diyerek memnun olmuşlar ve onların bu memnuniyeti Ratib Efendi'yi sevindirip gururlandırmıştır.

Sadece Ratib Efendi değil tüm sefirler, gittikleri ülkenin saray çevresi ve üst sınıfı ile yakın ilişkide olduklarından, sefaretnamelerinde daha çok onların yaşamına dair kesitler sunmuşlardır. Kral ve çevresinin davetlisi olarak sık sık opera, bale, konser ve maskeli balolara katılımlarına rağmen Ratib Efendi, sadece saray çevresinin eğlencelerini gözlemlemekle kalmamış, aynı zamanda halkın eğlencelerine de yer vermiştir:

*“Peşte şehrinde rodeye gittiğimizde gaita (maske) çehresi giyip maskara kıyafetinde Prenç Koborg ve kralzâde gelip bizi temâşâ etiklerini haber vermişlerdir. Rode dedikleri erbain eyyamında karnaval tabir ettikleri eyyam-ı haliyyede a'lâ vü ednâ ve zükür ve nisa, kral ve cenarale varınca her kes gaita çehresi gibi zîşt ve kimi hûb ve kimi düser ü çâr-çeşm olarak ziyade bed ve kimi mergub çehreler giyip ba'zı mahallerde böyle eşkal-i acibe cem'iyet ve raks ve devr etmeleriyle ona derler. Kral ve kraliçe dahi bu kıyafetlere girer, ayıp değildir, birbirlerine latife ederler.”*²⁹

Ratib Efendi'den çok değil birkaç yıl sonra Paris'e giden Halet Efendi, balo, opera ve komedyaya bambaşka bir yaklaşım getirir. Ahmet Efendiye yazdığı mektubunda:

*“Frenğistanı sizi ihafe veyahut iğra için, her kim sena ederse sual buyurasınız, sen Avrupa'ya gittin mi deyu, hayır gitmedim, tarihlerden biliyorum derse iki kısımdan biridir ki şimdi izah olunur, beli gittim ve biraz zaman eğledim derse, elbette Frenklerin tarafları ve casusudur, gitmedim der ise iki kısımdır, ya eşşektir, Frenklerin yazdıklarını tamama dinler yahut gayreti diniyesinden tamamen Frenkleri medheder ki zımnında ehli İslâm çıksın deyu.”*³⁰ sözleri ile Avrupa'yı övenleri yeren bir üslup kullanır. Mektubunun sonunda ise şunlara değinerek Osmanlı ülkesinin bu tip şeylerden yoksun olmasına hamdeder:

“Ezcümle her ne kadar dünyada Ermeni ve Rum var ise Müslümanlar mahbub-dosttur, bu nasıl ayıp şey, maazallah Frenğistan'da olamaz amma olsa o saat ateşe yakarlar, hem pek ayıptır deyu işte cümleliz bu itikatta idik. Meğer hiç andan gayri bir mahal var, ala gayet vüsatlı, dört taraflı dükkân, dükkânlarda envai meta var. Üstleri oda, odalarda bin beş yüz karı ve beş yüz oğlan var ki karıları puşluğa münhasır. Gece gitmek muayibden, gündüz beis olmamağla mahsus temaşasına vardık. İçerü girdikde cevanib-i erbaadan karılar ve erkekler gelene birer basma kâğıt veriyorlar. İçinde yazar ki şu kadar karılarım var. Odam filan yerde, şu kadar akçedir. Biri dahi şu kadar oğla-

²⁸ Ebubekir Ratib Efendi'nin Nemçe Sefaretnamesi, s. 48.

²⁹ Ebubekir Ratib Efendi'nin Nemçe Sefaretnamesi, s. 75.

³⁰ Enver Ziya Karal, *Halet Efendi'nin Paris Büyük Elçiliği*, İstanbul 1940, s. 33-34; Orhan Saik Gökay, “Mehmet Sait Halet Efendi”, *Türk Dili (Mektup Özel Sayısı)*, Temmuz 1974, sayı 274, s. 82-83.

nım var, yaşları şu kadardır, şu kadar akçe narhı var deyu mahsus basılmış kâğıtları var. Ve karılar ve oğlanlar her bir adamın dört yanını muhasaraya alıp kangımızı beğenür deyu beraber gezerler. Ve kibarı Pale Royal'a vardınız mı, karıları oğlanları beğendiniz mi deyu iftihar ederek sual ederler. Buracığımı Hoca Abrahamaya okuyasınız elhamdüillillah memalik-i İslâmiye'de bu kadar oğlan ve gulampara yoktur.”³¹

II. SEFİRLERİN DOĞU-BATI KARŞILAŞTIRMASI

Sefirler gittikleri gezip gördükleri yerleri sadece izlemekle kalmazlar zaman zaman kendi memleketleri ile karşılaştırmalar yaparlar. Yalnız Sefirlerin Avrupa kelimesine yükledikleri anlama burada değinmek gerekir. Sefirler, Avrupa kelimesini günümüzdeki gibi batı medeniyetini içeren bir kelime olarak değil sadece bir kıta adı olarak görmektedir. “Bu adı geçen memleketler bugün coğrafyacılarda Avrupa diye anılmakta ve halk dilinde ise Rumeli ve Frengistan lakabıyla şöret bulmaktadır.”³² Ahmed Resmî'nin bu ifadelerinden de anlaşılacağı gibi Avrupa kelimesinin Batı medeniyetini içerecek şekilde genişlemesi daha sonraki yüzyıllarda ortaya çıkmıştır.

Yirmisekiz Mehmed Çelebi kadınların Fransa'daki konumlarına değinirken İstanbul-Paris karşılaştırması yapmaktan kendini alamaz. Paris'i çok beğenmesine, eşsiz benzersiz bir yer olduğunu vurgulamasına rağmen bu eşsizliğin ve güzelliğin İstanbul'un eşsizliği ve güzelliği yanında geri kalacağını söyler. Osmanlı'nın Avrupa karşısında geri kalmışlığını pek kabullenmeye yanaşmaması ve İstanbul'u çok sevdiğini şu sözleri ele vermektedir:

“Paris aslında İstanbul kadar büyük değildir. Fakat binaları üçer dörder, hatta yedişer kat olarak yapılmıştır. Her katta çoluk çocuğuyla büyük bir kalabalık oturmaktadır. Sokaklarda da halk çok kalabalık görünüyor. Bunun sebebi kadınların sokaklarda evden eve dolaşmalarıdır. Paris'te kadınlar katiyen evlerinde oturmazlar. Kadın erkek birbirine karıştığından, halk kalabalık görünüyor. Dükkânlarda alış veriş yapanda hep kadınlardır. Dükkânların içi ağzına kadar çeşit çeşit eşyalarla doludur. İstanbul'u göz önünde tutmazsak, Paris dünyada eşi benzeri olmayan bir şehirdir.”³³

Bu konuyla ilgili değinilmesi gereken bir diğer husus da Yirmisekiz Mehmed Çelebi İstanbul'un güzelliğini Batılı şehirlerle karşılaştırmaya bile tabi tutmazken XIX. yüzyılda Avrupa şehirleri Doğu insanının gözünde mutlak güzeli temsil eder duruma gelmiştir. Osmanlı için Doğu'dan doğan güneş Batı'dan doğar olmuş ve bu nedenle Osmanlı yüzünü Batı'ya doğru çevirmiştir. Artık Avrupa'nın her alandaki üstünlüğü kabul edilmiş ve bu durum edebiyata kadar nüfuz etmiştir. XIX. Yüzyıldaki Osmanlı insanının sahip olduğu bu ruh halini göstermesi

³¹ Enver Ziya Karal, *a.g.e.*, s. 34; Orhan Saik Gökay, *a.g.m.*, s.83.

³² Ahmet Resmî Efendi'nin *Viyana ve Berlin Sefaretnâmeleri*, s. 49

³³ Yirmisekiz Çelebi Mehmed Efendi *Sefâretnamesi*, s. 76.

bakımından şiirden bir örnek verecek olursak Ziya Paşa'nın şu beyti zikre değerdir:

“Diyar-ı küfrü gezdim beldeler kâşaneler gördüm.

Dolaştım mülk-i İslam'ı bütün viraneler gördüm.”³⁴

Yirmisekiz Mehmed Çelebi'nin Sefaretnamesinde göze çarpan bir diğer husus da o süreçte Osmanlı devletinin Karlofça ve Pasarofça gibi ağır kayıplar içeren antlaşmalara imza atmasına rağmen devletin kurumlarının ve memurların Osmanlı devletinin eski ihtişamlı günlerindeymişçesine diğer devletlere ve bu devletlerin memurlarına tepeden bakmalarıdır. Yirmisekiz Mehmed Çelebi Fransa'ya gittiği zaman kendilerini kabul eden dışişler ve elçilerden sorumlu bakanın daha sonra kendilerini ziyaret edecek olmasına rağmen ziyarete gelmemesi üzerine Yirmisekiz Mehmed Çelebi biraz kızarak uygun olmayan bir şekilde tercüman aracılığıyla bakana görüşmeye gelip gelmeyeceğini sordurması bile Osmanlı memurlarının kendilerine olan öz güvenini göstermektedir. Tabi ki bu öz güvenin altında güçlü Osmanlı Devletinin (Devlet-i Âli) imajı yatmaktadır. Batı hala Osmanlı için yenilebilecek bir düşmandır. Elde ettikleri ilim ve medeniyet seviyesi her ne olursa olsun Osmanlı açısından telafi edilemeyecek bir uçurum olarak görülmektedir. Hatta o devirde Osmanlı vezirlerinin elçileri seviye açısından ayaklarına gidilecek bir muhatap kabul etmemelerinden bu anlaşılmaktadır. Nitekim Yirmisekiz Mehmed Çelebi'ye Fransız bakanın, Osmanlı vezirlerinin başka ülkelerin elçilerine uyguladığı uygulamadan ötürü, Osmanlı elçisinin ayağına gelme konusunda isteksiz olması iletilmiş bunun üzerine bununla ilgili şunları söylemiştir:

“Bizim vezirlerimiz elçilerin yanlarına gitmezler diye bizden elçilerin intikamını mı almak istiyor? Bizim Vezirlerimizin rütbeleri büyüktür. Onu taklide özenen her yönüyle etmelidir. Yoksa yalnız elçilere çıkmama yönünü taklide özenip de geri kalanını taklit etmemek yakışık almaz. Bizim vezirlerimiz elçilere gitmezler fakat çok fazla kalmayacak bir elçi geldiği zaman onları davet edip son derece gösterişli bir sofraya ziyafet verir, gidecekleri zaman da elçinin adamlarına kaftan, kendisine de samur kürk, altına da süslü, gösterişli bir at çeker. Elçi de samur kürkü giyer, donatılmış ata biner, gideceği yere kadar gider. Bu adam da bizim vezirimiz gibi olsaydı davet edip bize ziyafet vermesi, adamlarımıza kaftan giydirmesi, bize de samur kürk giydirip, altımıza donatılmış at çekmesi gerekirdi. Ayrıca bir de veda ziyafeti çekip merasime uyardı. Biz ise şu ana kadar onun bir lokma ekmeğini yemedik. Şu halde bu adamın bizim vezirlerimize benzer yanı neresidir? Yok, ille taklit edeceğim diyorsa, böyle tek yanlı taklit olmaz. Ya hepsini taklit eder veya kalkar bize gelir; yoksa veda için bizim onun yanına gitmemiz mümkün değildir.”³⁵

³⁴ Ziya Paşa, *Ziya Paşa Şiirleri*, Ankara 1959, s. 70.

³⁵ Yirmisekiz Çelebi Mehmed Efendi *Sefâretnamesi*, s. 81-82.

Ahmed Resmi Efendi de Osmanlı ile Avusturya arasında bir karşılaştırma yapar. Bu karşılaştırmasında Osmanlı devleti ile Avusturya arasında kıyaslanamayacak kadar büyük farkın olduğunu “Ölümsüz Osmanlı Devleti ile karşılaştırınca, gün ortasındaki güneş kadar aşikâr ve göze çarpacak bir şekilde ortaya koyduğunu bu açıklamalarla kraliçenin eyaletlerinin ve belirli gelirlerin darlığı açıkça anlaşılmuş olur.”³⁶ sözleriyle dile getirmesine rağmen Osmanlı karşısında nasıl böyle sağlam durabildikleri sorusunun da kendince cevabını şöyle vermektedir:

“Bunların çaresizliklerini ve yoksulluklarını belli etmeyerek devletin yürütülmesinde gerekli olan parayı acaba nereden buldukları sorusunu şöyle cevaplandırmak gerekir. Bunlar her ne kadar bolluk ve refah içinde rahat yaşayan insanlar gibi görünmekte iseler de aslında devletlerini idarede müsrif olmayıp gayet namuslu ve akli başında davranırlar. Gelir toplamak için hile yoluna sapmayı düşünmezler, para harcamakta ihracat meselelerinde israftan, boş yere para vermekten kaçınırlar, para biriktirme ve az ile yetinme kurallarını elden bırakmazlar. Mesela Osmanlı devleti tüccarlarından başka Beç’e (Viyana) mal götüren Françe ve İngiltere bezirgânlarından yüzde otuz kuruş gümrük ve bir öküzden dört beş altın bac alırlar. Çoğu içeceğin alım ve satımına karışırlar. Mesela şarap ve tütün gibi halka gerekli şeylerden asıl değeri kadar vergi alırlar. Güneş battıktan sonra varoş ve kale kapılarından içeri girmek isteğinde olanların zenginlerinden de fakirlerinden de akçe devşirirler. Komediya dedikleri hayâlhânelerinde kral ve kraliçeye varıncaya kadar her sınıf halkın her gece hazır olup toplanmaları memleketlerinin önemli geleneklerinden olup herkesten ve sınıfına ve kalabalığına göre dirhem ve dinar almak gibi mekruh işleri pek çoktur.”³⁷

Ayrıca Ahmet Resmi, ticaretten bu denli zengin olmasına karşın Avrupa’da fakirliğin çokluğuna da dikkat çeker.

“Ulu Tanrı beni korusun, kâfirliklerinden dolayı yeryüzünde kendilerine bir ceza olmak üzere çoğu vilayetlerde fukaralık ve sefalet yaygındır. Hatta bir parça ekmek ve etle yaşayanlar parmakla gösterilmektedir. Bu civardan gelip geçenler: ‘Hayır ve bolluk Osmanlı memleketlerine mahsustur.’ diye itirafta bulunurlar”³⁸

Fakirlik ve sefaletin çokluğuna dair sözleri ise tamamen dinî bir yaklaşım ürünüdür. Muhtemelen Ahmet Resmi’nin Avrupa’da fakirliğin ve sefaletin çokluğunun nedenlerini açıklarken dini bir yaklaşım sergilemesinin yegâne sebebi, Tâhâ suresinde yer alan “Kim beni anmaktan yüz çevirirse şüphesiz onu bu dünyada dar bir geçim bekler ayrıca kıyamet günü biz onu kör olarak dirilteceğiz.”³⁹ ayetinin kendince bir yorumu olsa gerektir. Bu nedenledir ki hayır ve bolluğu inananların ülkesi olan Osmanlı diyarına mahsus görür.

³⁶ Ahmet Resmî Efendi’nin Viyana ve Berlin Sefaretnâmeleri, s.32

³⁷ Ahmet Resmî Efendi’nin Viyana ve Berlin Sefaretnâmeleri, s. 32-33.

³⁸ Ahmet Resmî Efendi’nin Viyana ve Berlin Sefaretnâmeleri, s. 51.

³⁹ Tâhâ, 20/124.

SONUÇ

Osmanlı Devletinin XVII. yüzyılın sonları ve XVIII. yüzyılın başlarında Avrupalı ülkelere karşı yapmış olduğu savaşlardan başarısızlıkla çıkması, Avrupa'da meydana gelen bir takım gelişmeleri gözlemlemeye itmiştir. Bu gözlemler çeşitli Avrupa ülkelerine gönderilen elçiler aracılığıyla oluşturulmuştur. Gönderilen elçilerden Avrupa'da gördükleri gelişmeleri ve değişimi kaleme almaları istenmiştir. İşte elçilerin kaleme aldıkları bu çeşit sefaretnameler, o devirde Avrupa'da bilimsel açıdan meydana gelen değişiklikleri içerdiği gibi kültürel açıdan meydana gelen değişikliklere de yer verir. Bu nedenle sefaretnameler yazıldıkları döneme dair bir tarihî kaynak konumundadır. Sefaretnamelerin bir diğer yanı da Avrupa'ya dışardan bakan, başka bir kültüre ait insanların bakış açısını içermesidir. Böylece Avrupa'yı dışardan izleyen bir gözlemcinin tarihi notlarına ulaşmak da böylece mümkün olabilecektir.

Her ne kadar Osmanlı sefirlerinin gözlemlerinin sonucunda Avrupa'nın bilimi ve tekniğinin alınması üzerinde durulsa da sadece bilim ve tekniğinin alınması pek mümkün olmamıştır. Avrupa bilim ve tekniği beraberinde kendi kültüründen öğeleri de Osmanlı kültürüne taşımıştır. Böylece Osmanlı toplumu klasik şeklinden ayrılarak modernleşen ve batılılaşan bir şekle bürünmüştür. Bu değişimin gözlemlenmesi açısından "*Dünya müminin zindanı, kafirinse cennetidir.*" hadisinin Tameşvarlı Osman Ağa ile Yirmisekiz Mehmed Çelebi tarafından farklı farklı bağlamda söylenmesi Osmanlı insanının bu denli kısa zamanda düşünce yapısının nasıl değiştiğini ortaya koyması açısından önem arz etmektedir. Bu hadisin daha önceki yüzyıllarda gündeme gelmeyip XVIII. Yüzyılda gündeme gelmesi ilgi çekici bir noktadır. Avrupa'nın elde ettiği seviyeyi görünce hadisin muhtemel manasından koparılarak dile getirilmesi kendini teselliden öteye gitmemektedir.

Sonuç olarak değinilmesi gereken bir diğer husus da Osmanlı Devletinin XVIII. Yüzyılda Avrupa'da meydana gelen gelişmeleri hiç de öyle erişilemez, ulaşamaz görmemesidir. Avrupa'nın bir takım gelişmelere sahne olduğu kabul edilmekle birlikte sefirlerin ortak düşüncesi Osmanlı'nın bir medeniyet olarak Avrupa karşısında dimdik ayakta durduğudur. XIX. yüzyılda bu his yerini tamamen yenilmişlik duygusuna bırakmış, Avrupa'da meydana gelen gelişmeler adım adım takip edilir duruma gelmiştir. Hatta bu dönemde devlet köklü bir değişime tabi tutularak devlet kurumları geleneksel yapısından uzaklaştırılmış, modern bir şekle büründürülmüştür. XX. yüzyılı da içine alacak devrede Avrupa medeniyeti ulaşılması gereken bir seviye olarak görülüp örnek alınmaya devam edilmiştir.

